

ԿՐԱԿԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ԱԶԳԱՅ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

ԼՐԱԿԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ ըստ ամենայն հաւանականութեան սա՛ զխաւոր պատճառներով յառաջ եկած է:

ա. Մարդիկ ուզելով միշտ Արեւ-աստուածը իրենց մօտ ունենալ՝ ամառ ու ձմեռ, գիշեր և ցորեկ, իբրեւ անոր փոխանորդը երկրի վրայ՝ կրակն ալ պաշտած են:

բ. Մարդիկ տեսնելով որ լեռներու կատարները անսովոր և անօրինակ փայլով մը կը բոցավառին մերթ ընդ մերթ՝ որոտալով լիզելով, աւերելով, շրջականերէ, տարակոյժ չկայ թէ այդ բոցին կրակին մէջ ալ աստուածային զօրութիւն մը պիտի նկատէին, և իբր այն՝ պաշտէին:

գ. Չենք կրնար չիորոշիլ նաեւ՝ թէ կրակին օգտակար ծառայութիւններն ալ նկատի չը պիտի առնէին մարդիկ՝ անոր երկրպագած պահուն. վասն զի այսօր իսկ անոր ունեցած օգտակար ծառայութիւնները ակնբերել են մարդկային ազգին:

Պարսիկները՝ ինչպէս ի վերեւ յիշեցինք՝ ամենէն առջի կրակապաշտ ժողովուրդը եղած են:

Ատրպատականի մէջ Պարսից մեծ Pyreée կը գտնուէր: Կրակը պաշտուած է Պարթեւեաց երկրին՝ Ասաացի (Asaace) մէջ մասնաւորապէս, և ընդհանրապէս բոլրանշալ Պարսկաստանի մէջ արեւուն և կրակին յատկացուած արորուշանքը կային: Կէպրիները՝ որոնց միացորդները մինչեւ այսօր կը տեսնենք, կը պաշտէին կրակը, որոնց հայրերուն սովորեցուցած էր Ջորասդըր Մոզը: Նիշպուր կը հաւատէ մեզ թէ այդ արորուշանքին միոյն մէջ կրակը 200 տարի անդադրում բնաւ չէ՛ մարած. այսօրինակ պաշտամունք մըն ալ տեսնուած է Հնդկմայեցեաց մէջ, որոնք ալ իրենց կարգին նուիրական հուրը ունէին, և որուն կ'սպասուէրէին վեհագեան կոյսերը, ինչպէս Պարսկաստանի մէջ Մոզքերը:

Պարսից սոյն կրօնքը, որ Ջրադաշտականութիւն կը կոչուի անոր հիմնադրին Ջրադաշտի անունով, նախ քան զՔրիստոս Ջ դարուն ծագում առած է: Ջրադաշտականութիւնը կը կոչուի նաեւ Մազդեզանականութիւն:

Պարսից օրինագիրքը՝ Աւեստա = օրէնք (հին պարսկերէնը Avesta), գրած է Ջրադաշտ Մոզը՝ որ Հայ ալ կարծուած է: Աւեստան ի վերջոյ զանազան յաւելումներ ալ կրելով կոչուած է Ջէնտ = բացատրութիւն. Ջէնտ-Աւեստա = Բացատրութիւն օրինաց:

Ջէնտ-Աւեստան, ինչպէս կը տեղեկանանք « Բանասէրէ », ստուար գործ մը նկատուած է, որ հազար եզներու մորթի վրայ գրուած 21 մասերէ բաղկացած է եղբր. և Մեծն Ալեքսանդր տիրելով Պարսկաստանի՝ այրել տուէր Ջէնտ-Աւեստան, այդ ստուար օրինագիրքը: Քրիստոսի Ա դարուն Վալդէ անուն Պարթեւեացաւոր մը փնտռել տալով աղոր միացորդները, կրակէն զերծ միացած փոքրիկ մաս մը գտաւ, ու հիմայ մեր ձեռքը գտնուած Ջէնտ-Աւեստան պակաս է:

Ջէնտ-Աւեստան երկու մասերու բաժնուած է: Առաջին մասը կը բաղկանայ.

1. Վէնտիտասը, որ կը պարունակէ կրօնական օրէնքներ և զիցաբանական զրոյցներ:

2. Վիսթերատը, որ կը պարունակէ պաշտաման համար աղօթքներ:

3. Նասնա՝ որ կը պարունակէ հինգ քաթաններ կամ կրօնական քերթուածներն և արձակ գործ մը:

Աւեստայի Բ մասը կը կոչուի Քորտա-Աւեստա, և կը պարունակէ կարճառօտ աղօթքներ՝ ո՛չ միայն մոգերուն, այլ և բոլոր հաւատացեալներուն համար արտասանելի, գրուած տարւոյն, օրուան և իւրաքանչիւր վայրկենի համար: Սոյն աղօթքներն են, 5 gāh 4րդ 30. ձեւեր siraozah. 3 afrigan. 6 nyāyis.

Պարսից գերագոյն Աստուածն էր Ահուրա-Մազդա = Որմիզդ = Մրինթա-Մաշուա (բարի ոգի), և Մազդայականի մը առաջին պարտաւորութիւնն էր նկատել Որմիզդը (Ormazd) հաստիչ և Ահրիմանը (Ahriman) իրրեւ կործանիչ (minokard II, 9):

Ահուրա-Մազդա՝ Զէնտ-Աւեստայի մէջ կոչուած է նաեւ սկիզբն, խաշանց տուիչ, միակ գերագոյն զօրութիւն, կատարեալ սրբութիւն, վեհագոյն սկզբունք, վերահաս ամէն բանի, բացարձակ Գիտութիւն, Յաջողութիւն, Պարգեւատու, Ահուրա (ծեր), Վերօրհնեալ, Բարեացակամ, Անպարտելի, Ամենատես, Կենդանաբար, Հաստիչ, Մազ-տա (Ամենագէտ):

Մազդայականները Ահուրա — Մազ-տայէ՝ Զորաստրի միջոցաւ պատուէր ստացած էին յիշել այս անունները իրենց ազօթքներուն մէջ։ Ազօթքները պէտք է մատուցանէին ատեն ատեն, մասնաւորաբար առաւօտուն անկողնէն ելլելէ վերջ կամ իրիկունը պտուկէլ առաջ։ Բոլոր ազօթքներուն սկզբնաւորութիւնը հետեւեալ կերպով պիտի ըլլար. « Կը դաւանիմ անձս երկրպագու մը Մազտայի, հետեւող մը Զօրաստրի, մին ատողներէն զեւերը և հնազանդող մը Ահուրայի օրէնքներուն »։

Ամէն իրիկուն պտուկելէ առաջ հաւատացեալ մը սոյն ազօթքը պիտի արտասանէր վերը յիշուած սկզբնաւորութիւնով. « Բոլոր բարի խորհուրդները, խօսքերը և գործերը կամաւ ըրի. բոլոր չար խորհուրդները, խօսքերը և գործերը կամաւ ըրի. բոլոր բարի խորհուրդները, խօսքերը և գործերը զրախտ պիտի հասնին. բոլոր չար խորհուրդները, խօսքերը և գործերը զոխից պիտի հասնին »։

Մազդեականութիւնը Արքայութիւն և զօրից ընդունելով, մեռելներու մասին ալ հետեւեալը կը զրէ։ Մեռելները իրենց բարի կամ չար գործերուն համեմատ Արքայութիւն կամ զօրից պիտի երթան. սոցա քինվատ (kinvad) կամուրջէն, որ զօրիքին վրայէ զէպ ի զրախտ կ'երկարի, պիտի անցնին։ Բարի հոգիներուն

համար կամուրջը կը լայննայ. չար հոգիներուն համար կը նեղնայ և թելի մը կը փոխուի, որով զօրից կ'իյնան, չար ոգիներէն տանջուելու համար։ Ետտ բարիները յաջորդաբար երկնային աստուածներուն առջեւ կ'երթան, զրախտին դռնապանը իր ոսկի աթոռէն կ'ենէ՛լ ըսելով. « Ի՛նչպէս մեզի եկար, ո՛վ սուրբ. անշուք աշխարհէն անանց տեղը. երջանկութեամբ անցիր Amesha-Spenta ոսկի աթոռին, Ահուրա-Մազտայի ոսկի աթոռին առջեւ »։ Ինչպէս յայտնի կ'երեւի այս տողերէն, իրանեաններուն մէջ կայ յարութեան վարդապետութիւնը։ Զէնտ-Աւեստայի մէջ յայտնապէս կը կարդանք. « Մեռելը պիտի յառնէ. Կեանքը պիտի վերադառնայ մարմիններուն, և պիտի վերադառնայ շունչը. և իրենց բարի կամ չար գործոց հատուցումն ալ պիտի ընդունին. բարիները զրախտ, իսկ չարերը զեւերու կայանը պիտի լեցուին »։

Գեղեցիկ է նաեւ հետեւեալ գաղափարը՝ զոր յառաջ կը բերենք՝ Զէնտ-Աւեստայէն ամփոփելով. « Կայ օր մը, կայ գիշեր մը, երբ մարդ կը ձգէ կեանքը, երբ հոգին կը բաժնուի մարմնէն ու կը ձգէ իր ունեցած բոլոր ստացուածքը. կը հեռանայ հոգին մարմնէն, փափաքներով լեցուն մարմնէն։ Ահ, միակ բանը որ պիտի մնայ, միակ մեծագոյն, գեղեցիկ ու վսեմ բանը որ չպիտի բաժնուի մարդէն, առաքինութիւնն է։ Ամէն ժամ ամէն վայրկեան պէտք է խորհի մարդ մահուան վրայ, և անոր պատրաստութիւնը տեսնէ։ Մարդ երբ մէկ, երկու, երեք կամ չորս օրուան ճամբորդութեան մը կ'ենէ՛լ, ըստ այնմ պատրաստութիւն կը տեսնէ. ճամբորդութեան մը՝ որուն ծայրը վերադարձ կայ՝ լաւագոյն կերպով պատրաստութիւն կը տեսնէ։ Մարդ ճամբորդ մըն է աշխարհի վրայ. ճամբորդութիւն մը կը կատարէ՝ ուրկէ չպիտի դառնայ. ինչո՞ւ ուրեմն այս անվերադարձ ճամբորդութեանը համար պատրաստութիւն չտեսնէ այժմէն։ Մարդիկ մեղքին յարած են։ Բնութեան ծուռ փափագներուն հետեւելով՝ մոռցած են բոլոր

բովին մահը, Չեն խորհիւր երբէք ժամա-
նակին ընթացքին ու մարմնոյն վաղանց-
կութեանը մասին . սուտ հաճոյքներու և
ոչինչ իրերու համար կը պայքարին միշտ,
ու չեն խորհիւր առաքինութիւնը: Մարդիկ
գինովցած են աշխարհէն ու իրենց զօրու-
թեան ու տարիքին վստահացած լով: Խորհեցէ՛ք՝ թէ իւրաքանչիւր արարած որ
ստեղծուած է, ստեղծուած է նաեւ մեռ-
նելու համար: Մահէն ո՛չ ոք պիտի խու-
սափի, ո՛չ ոք խուսափած է ցարդ: Ա-
մենէն զօրաւոր կտրիճէն մինչեւ յետին
տկարը ենթակայ են մահուան, մոգպետէն
մինչեւ Շահնշահը: Խնդրեցէ՛ք ու գործե-
ցէ՛ք, այրեր ու կիներ, լաւագոյն խօսքեր
ու գործքեր, որ կարենաք փրկուիլ: Ամէն
ինչ պիտի մեռնի, փռշի պիտի փոխուի,
եղը, ձին, արծաթէն ու ոսկին պիտի
փշրուին և ի փռշի պիտի դառնան »:

ԱՄՓՈՓՈՒՄՆ ԶԷՆՏ-ԱԻԵՍՏԱՅԻ

Ահուրա-Մազտա (գլուխ Ա.) ստեղծա-
գործութեան պատմութիւնը կ'ընէ. կը
խօսի Angra-mainyuh յառաջ գալու
մասին, ինչպէս նաեւ անկէ ծնած չարիք-
ներուն նկատմամբ: Կը բացատրէ ջրհեղեղի
նման զրոյցով մը՝ բարի yimaն խորունկ
ձմեռէ մը ազատելու պարագաները: Գլու-
խոյն մէջ Մազտա հինգ բաներ կը յիշա-
տակէ, որոնցմով երկիրը կը բերկրի. այ-
սինքն կրակի պաշտամունքով, Մազտա-
յական գեղեցիկ ընտանիքով մը՝ օրհնուած
բազմաթիւ զաւակներով, հաւատացեալ
մշակներով. հովուութիւնով և այլն: Ահու-
րա-Մազտա յառաջ կը բերէ նաեւ սա՛
հինգ բաները, որոնցմով երկիրը կը տխրի.
Շունի և Մարդու դիակներէ. թաքմանե-
րու կեցած տեղերէ՝ յորս դիակներ ամ-
փոփուած են: Ահուրմանի չար ոգիներուն
բնակավայրերէն և հաւատացեալի մը տիկ-
նոջ կամ զաւակներուն սպաննուելէն ու
գերի տարուելէն: Հոս պէտք է աւելցնել՝
որ հողը, ջուրը, կրակը և հովը՝ բնու-
թեան այս տարրերը սուրբ ու նուիրական

նկատուելով, Պարսիկները չէին արտօ-
նուած Մազտայէն դիակ (մարդու կամ
շունի) թաղել կամ այրել և կամ ջուրը
ձգել: Ուստի ծառերու կամ աշտարակնե-
րու զագաթը կը ձգէին՝ թոչնոց կեր ըլ-
լալու համար: Այս բարձր տեղուանքը
թաղմա կը կոչուին: Կրնային դիակ մը
թաղել պայմանաւ՝ որ նախ օծանէին զայն,
որպէս զի հողը չպղծուէր: Գլխոյն մէջ
յայտնապէս կը պատուիրուի դիակը քանի
մը հոգիներով վերցնել. վասն զի երբ մէկ
անձ մը վերցնէ զայն, դիակաց ոգին
(Drug-nasu) մեռելին քիթէն, բերանէն
և աչքէն դուրս ելլելով՝ մեռելակրին վրայ
կը յարձակի և կը պղծէ զայն: Անասա-
սող մը պիտի տարուի այնպիսի տեղ մը՝
ուր բիշ ջուր և քիչ տունկեր կան: Այդ
տեղն ալ պէտք է հեռի ըլլայ կրակէն 90
ոտք, ջուրէն 90 ոտք և հաւատացեալէ
մը 90 ոտք: Կը պատուիրէ նաեւ այդ տեղին
մէջ արգելարան մը շինել, ուր պիտի դրուի
ի վերեւ նշանակած անասատղը, ուր մի-
շեւ 50-70 տարին գէշ սնունդով և մաշած
հազուատներով ապրելով՝ պիտի մեռցուի
ի վերջը զօրաւոր՝ կտրիճ ու ճարտար
հաւատացեալէ մը: Սպաննողը պիտի ըսէ
մի և նոյն ժամանակ. « Մարդը հոս ա-
պաշխարեց բոլոր չար խորհուրդները,
խօսքերը և գործերը, թէ որ ուրիշ չար
գործեր ալ ըրաւ, իւր ապաշխարութիւնովը
ներուած է իրեն »:

Աշխատութիւնը և անոր համեմատ անըն-
դատութիւնը կը շեշտէ Չենտ-Աւեստա և
Ապերջամտիկ կը նկատէ երկիր մը՝ ուր եր-
կար ժամանակ ատանց ցանքի և առանց
մշակի մնացած է. աղշկան մը պէս՝ որ
գեղեցիկ է և չափու հասած, բայց ամու-
սին մը չունի: Աշխատասէրը պիտի վայելէ
երկրի բերքը, պիտի ունենայ առատ հունձք,
և զաւակներու տէր պիտի դառնայ. իսկ
ծուլը երկրէն սա՛ յանդիմանութիւնը պիտի
լսէ. « Ո՛վ, մարդ, որ չմշակեցիր, չհեր-
կեցիր, յաւէտ օտարներուն դրան առջեւ
պիտի կենաս: Հոն փշրանքներ պիտի բե-
րեն քեզի »: Նա որ ցորեն կը ցանէ,
կ'ըսէ, արդարութիւնը կը սերմանէ:

Այնպէս ինչպէս ինչպէս մանկական մասին ալ հետեւեալը կը պատուիրէ Զէնտ-Աւետա . « Մէկը որ չուտեր, բաւական զօրութիւն չունենար զործելու սրբութիւններ, չունենար ոյժ մշակելու երկիրը, ու չունենար նաեւ զօրութիւն զաւակներ ծնանելու » : Ուտելով՝ ամէն նիւթական արարած կ'ապրի . չուտելով՝ կը մեռնի կը կորսուի » : Կա որ միտով կը սնանի, կ'ըսէ, այսինքն կ'ընդունի Vohu-mano-ն (բարի խորհրդոց Աստուածը) :

Գ զլիւսն մէջ կը կարողանք նաեւ դիակներու մասին պատուելներ . անասատղները նիւթական պատիժներով կը պատ-ժուին : Կոյն իսկ օրէնքը չի ներեր հաւատացեալի մը կամ կրօնի ուսուցչի մը յանցանք զօրծած պահուն : Տարբեր բան է սակայն երբ մէկը կը մեղանշէ առանց օրէնքը գիտցած ըլլալուն, կամ երբ զանցառուն կը խոստովանի եւ կը խոստանայ այլ եւս չմեղանշել :

Գ զլիւսն մէջ կը յիշուին վեց պայմանագրութիւններ, զորոնք մերժող մը թէ աստ եւ թէ ի հանդերձելուն պիտի պատ-ժուի : Մեղանշող մարդուն հոգին հարիւրաւոր եւ հազարաւոր տարիներ դժոխքը պիտի ըլլայ : Հոս ալ, աշխարհի մէջ, նիւթական պատիժներու պիտի ենթարկուի : Լիւսն զլիւսն ի հատուակին մէջ կանախամտածութեամբ սպանութիւն զօրծողին յանցանքը կ'որոշէ եւ ըստ այնմ պատիժներ կը սահմանէ : Գ հատուածով մը նորէն պայմանագրութիւններուն կ'անդրադառնայ : Թէ որ նոյն հաւատքի մարդիկ, բարեկամներ կամ եղբայրներ համաձայնութեան զան, որուն համեմատ մին կարենայ առնել միւսին կինը կամ կարասին, կը պատուիրէ առնել ու վայելել » :

Ամուսնութիւնը նուիրական եւ յանձնարարելի էր Պարսից : Այս մասին Զէնտ-Աւետա կը զրէ . « Մէկը որ կին ունի ժուժկալութեամբ, չունեցող սպորողէ մը գերիվար է, եւ զաւակներու տէր հայր մը անզաւակ մարդէ մը գերընտիր է : Կա որ ընտանիք մը կը պահէ՝ չունեցողէ մը բարձր է, եւ հարստութիւն ունեցող մը՝ չունեցողէն » :

Ե զլիւսն մէջ կը պատուիրուի խնամով քննել ու լաւագոյն փայտեր զտնել նուիրական կրակին համար : Կրակը, ինչպէս յիշեցինք ասկէ առաջ, աշխարհի սուրբ տարրերէն մէկն է : Կարգ մը պատուէրներ կու տայ նաեւ ձմեռ ժամանակ մեռել պատահած պահուն զօրծաղրուելու համար : Կը խօսի մաքրութեան անհրաժեշտութեանը վրայ : Այս մաքրութիւնը սակայն չէ այն՝ ինչ որ կ'ըմբռնենք մենք հոգեկան նշանակութիւնով, Կրակը, Զուրը, հողը, իրենց զգեստները, կահկարասիները, եւ վերջապէս տուններն ու իրենց մարմինը մաքրել էր նպատակներն դիակներու պղծութենէն : Զի կը կարծէին՝ թէ դիակի-ոգին (drug-nasu) կ'ելլէ եւ իրենց վրայ կը յարձակի մեռեալի մը քիթէն կամ բերանէն : Կը խորհէին՝ որ մարդ մը իր շունչը տուածին պէս Դիակի-ոգեւը կու գայ հիւսիսի կողմէն, — դժոխքը հիւսիսային կողմը կը նկատուին, — կատաղի ճաննի մը ձեւին տակ, եւ անոր վրայ կը կենայ՝ մինչեւ որ շուն մը տեսնէ կամ գիշատիչ թռչուն մը մօտենայ . յետոյ նոյն հիւսիսի ճամբով կը միկնի դժոխք :

Յաջորդ մի քանի զուտներով կը խօսի մեռած զաւակ ծնանող կիներու մաքրութեան նկատմամբ : Կը բացատրէ՝ թէ առնուած Զարթաշտը թաղմանը են . ուստի

1. Պարսկաստանի մէջ նուէրներ կ'ընդունէին անորք որ շատ զաւակներ ունէին, (Հերոդոտոս, 1, 136) : Անիկա որ զաւակ չունէ, զբախտին կամօրջը պիտի քա-կուի սնոր առիւն : Առաջին հարցումը որ հրեշտակը պիտի ընէ անոր, է՝ թէ յաջորդ զգած է աշխարհի վրայ : Եթէ ո'չ պատահուի, կամօրջին զլուսնը պիտի կանխ ցաւով եւ արեւութեամբ լեցուն (Saddar 18, Hyde 19) :

Այս վարդապետութիւնը պահանջներու ընդմէջէն կը նմանի անգլա-Տ. Դր զօրքի եւ զգուի, յաջորդ երկրպագու մը զգած չըլլալուն համար :

2. Կինը պարզ առարկայ մը կը նկատեն հօտի մը կամ պարտէի մը պէս, ու կրնայ ծախուիլ իւր հօրմէն կամ պաշտպանին՝ նոյն իսկ մահական տարիքէն :

իրը այն մաքրել կը յանձնարարէ կարգ մը ըմպելիներով ու կերակուրներով: Այն տան կամ սենեկին մէջ, ուր մեռել պատահած է, կը պատուիրէ Մազտա խիստ մեծ զգուշութիւններ ընել կրակին և նուիրական առարկաներուն մասին: Կ'ըսէ թէ բոլոր նուիրական համարած իրերը պէտք է խնամով դուրս հանել տունէն: Չմոռն մէջ նուիրական այս առարկաները տունէն ինն օր դուրս պէտք է թողուլ, մէկ ամիս ամառը: Անաստող մը խիստ պատիժի մը կ'ենթարկուի: Մարդու մը մեռնելէն մինչեւ չորրորդ օրը արգելուած է տան մէջ միս եփելը: Այն ճամբէն ուրկէ շունի մը կամ մարդու մը դիակը անցուած է, ոչ մարդու ոչ հօտի համար ներելի է անցնիլը, մինչեւ որ դեղին շուն մը չորս աչքերով (աչքերուն վրայ երկու նշանով) կամ ճերմակ շուն մը դեղին ականջներով երեք անգամ չանցուի այն ճամբէն: Մեռելի մը վրայ կ'արգելուի ո՛ր և է զգեստ — մանաւանդ նոր — դնելը. կ'ըսուի՝ թէ հանդերձաւի մէջ պատանքին թիւերը օճերու կը փոխուին՝ ի ֆնաս թէ մեռելին և թէ պատանքը կարողին. Drug-nasu-ն կ'ապականէ, կ'ըսէ Զէնտ-Աւեստա, այն անկողինը՝ ուր մարդ մը մեռած է. կը պղծէ ի մանաւորի վրայի ծածկոցը և ներքեւի հագուստը որ ուղղակի մեռելին վրայ կը գտնուի: Այն զգեստն որուն շունի մը դիակը կամ մարդու մը մեռած մարմինը դպած է, կրնայ մաքրուիլ. մաքրուելէն վերջ ալ տանը պատուհանին վրայ երեք ամիս հովին դէմ ձգել կը յանձնարարուի:

Հողին վրայ շունի կամ մարդու ոսկոր դնել բոլորովին կ'արգելուի: Անաստողները կը պատժուին: Կը խօսի շուրի մաքրութեան վրայ: Գետեբուռ մէջ, թէ որ դիակ մը տեսնէ, պէտք է նրկա և գետը մտնէ ու հոն գտնուած դէ կը հսկել վրայ ո՛ր և է մեղք կամ պէ. Թիւն Զէնտ: Լճի մը մէջ երբ դիակ դէ շունուի, Drug-nasu-ն պղծած կ'ըլլայ իւրաքանչիւր կողմէ վեց քայլ. մինչեւ որ դիակը չհանուի՝ շուրը անմաքուր կը նկատուի: Ուստի հանել կը պատուիրէ Մազդա. յե-

տոյ լճին Գ, Գ, Ե մասն պարպել, որով շուրը մաքրուած ըլլալով՝ ըստ առաջին կրնայ գործածուիլ: Ճիշտ այս օրէնքը պէտք է գործադրել գետի շուրը կամ ձիւնի մը տարածութիւնը դիակի մը պղծութենէն մաքրելու համար: Յաջորդ հատուածներու մէջ կը բացատրուի թաղամաներ չկեցած տեղերու մէջ դիակներ պահելու մասին: Սատկած շունի կամ մեռած մարդու մարմին ուտող մը, կ'ըսէ Մազտա, բնաւ չի կրնայ մաքրուիլ և չի կրնար արդարանալ. ուստի կը յանձնարարուի սպաննել այնպիսիները (saddar 71):

Ահուրա-Մազտա բժշկութիւնն ալ զանց չընեն, բայց ո՛ր և է մէկուն հմտութիւնը կը յանձնարարէ ոչ հաւատացեալի մը վրայ փորձել: Եթէ քանի մը անգամ կուրենայ ոչ հաւատացեալ մը բուժել, այն ատեն արտօնուած կ'ըլլայ նաեւ Մազդա յական մըն ալ բժշկելու: Կը սահմանէ բժշկին տալիք վարձքերը. աւելորդ չեմ համարիր հոս մէջ բերել այդ վարձքերը: Քուրմը կամ մոզ մը փոխան օրհնութեան մը պիտի բժշկուի. այդ օրհնութիւնն ալ է « Սուրբ եղիւ »: Տանուտէր մը պիտի բժշկէ ի զին եզի մը ցած արժէքին: Բազում տուններու տէր անձ մը պիտի բժշկէ ի զին եզի մը միջին արժէքին: Քաղաքապետ մը պիտի բժշկէ ի զին եզի մը բարձր արժէքին: Տանուտէրի մը կրնէ պիտի բուժէ էզ էջի մը արժէքով: Շատ մը տուններու տիրոջ կրնէ պիտի բուժէ ի զին կովու մը: Քաղաքապետի մը կրնէ՝ զամբիկի մը արժէքով. և կուսակալի մը կրնէ՝ էզ ուղտի մը զինով: Բոլոր բժիշկներուն մէջ կը նախընտրէ աղօթքով — սուրբ խօսքով — բուժողն. (բժշկութիւնը կ'ըլլար դանակով, բոյսերով և սուրբ խօսքով):

Մէկը երբ թաղամաններու մէջ դիակ մը կը տանի, իր մեղքերը կը ներուի: Եւ այն իսկ այն մարդը երբ մեռնի, բարի և չորհրդները անոր հոգւոյն համար կ'ուրիշ չեն ընեն: Եւ երբ նա դրախտը մտնէ, աստղերը, լուսինը և արեւը պիտի ուրախանան անոր համար: Դիակ տանողը մաս-

նաւոր զգեստ մը պիտի հագնի, երբ մէկը մեռնի, զժոխքն ու զբախալը՝ թշնամի և բարի աստուածները կոռոյ մէջ են անոր հոգին ձեռք ձգելու համար, Զար աստուածները գէշ մարդուն հոգին զժոխք, իսկ բարի աստուածները՝ բարիները դրախտ կը տանին (farg. XIX, 29 seq.)։ Այս կոիւր երեք օր կը տեւէ. և մեռելին ազգականները կ'աղօթեն բարի ոգիներուն։

Յաջորդ զլուսններէն միոյն մէջ յատուկ պատուէրներ կը գտնենք զանկին նուիրաւորութիւնը պահելու կամին։ Մասնաւոր յանձնարարութիւններ և երկար արարողութիւններ կը սահմանուին դիակի դպող անձ մը պղծութենէ ազատելու համար։ Դիակը բացարձակապէս պիղծ նկատուած է։ Երբ մեռելի մարմինի մը դպի ոք և ուզէ մաքրուիլ, պէտք է բարեպաշտ անձի մը խորհուրդ հարցնէ։ Այս վերջինը գիտնալու է օրինագիրը, և Մաքրութեան պայմանները համաձայն Մազդեզականութեան։ Կը պատուիրէ վեց ծակեր բանալ ամառը երկու մատ խոր, իսկ ձմեռը եթէ ձիւն կամ սառ կայ գետինը, չորս մատ խոր. մէկը միւսէն չորս քայլ հեռի ըլլալու պայմանով։ Այս վեց ծակերն ալ պիտի լեցուին gomezով՝ Ծակերուն ուղղութիւնն հիւսիսէն հարաւ ըլլալու է։ Ասոնցմէ զատ երեք ծակեր ալ բանալ կը պատուիրէ. ամառը երկու, իսկ ձմեռը չորս մատ խոր։ Այս վերջին երեք ծակերը կը պատուիրուի ջուրով լեցնել. յետոյ ծակերուն ջուրջը մետաղէ դանակով մը ակօսանք բանալու է՝ ըսելով. « Կը դաւանիմ անձա երկրպագու մը Մազդայի, հետեւող մը Զորաստրի, հալածիչ մը թշնամիւն » և այլն։ Այս օրինակ կարգ մը գործողութիւններէ և աղօթքներէ յետոյ մարդը առանց երբեք կրակի, ջուրի, հողի, կովու, ծառի և հաւատացեալի մը մօտենալու, ինչ

գիշեր պիտի նստի առանձինն. որմէ յետոյ ջուրով և gomezով պիտի լուայ իւր մարմինը ազատ ըլլալու համար վերոյիշեալներուն մօտենալու։

Drug-nasu-ն հալածելու համար Զորաստր խորհուրդ կը հարցնէ Ահուրայի (farg. 10). որ կարգ մը աղօթքներ յանձնարարելէ յետոյ կը պատուիրէ ըսել. « Կը վանեմ Ահրիմանը այս տունէն, գիւղէն, քաղաքէն, երկրէն, դիակէ մը պղծուած մարդէն կամ կնոջմէն, տանեւտէրէն, գիւղապետէն, քաղաքապետէն, վեհապետէն և ամբողջ աշխարհէն » և այլն։

Ձէնտ-Աեստայի ժի գլուխը յատկացուած է սուգերու տեւողութեան համար։

Յաջորդ քանի մը զլուսններուն մէջ ջուները ինքնամեծ համար պատուէրներ կը գտնենք. պատիժներ կը սահմանէ ամէն անոնց որ ջունի մը կը փնասեն։ Արդէն պիտի տեսնուի՝ թէ ո՞ր աստիճանի կը յարգէ Մազդեզականութիւնը ջունը, մասնաւորաբար ջրջունը։

Մէկը որ կը ձեռնէ կամ կը սպաննէ ջուն և, իր հոգին միւս աշխարհը գացած ատեն բարձրաձայն հաջելով ու ցաւով պիտի երթայ, և աւելի տխուր քան ոչխարը՝ որ անտառին մէջ կը հանդիպի գայլի մը։

Թէ որ մէկը հօտի շան մը ականջը կամ թաթը կտրէ, որուն հետեւանքով գող մը, գայլ մը փառախը գալով՝ ոչխար մը տանի, կտորոզ պիտի վճարէ ոչխարին գինը։ Նոյն բանը եթէ պատահի տան ջունի մըն ալ, գողտին արժէքը պիտի վճարէ ջունը փառաւոր։ Բաց աստի նիւթական կարգ մը պատիժներ ալ սահմանուած են։

Եթէ մէկը հօտի շան մը գէշ կերակուր տայ, յանցաւոր է՝ իբր Ա աստիճանի տիրոջ մը գէշ կերակուր հրամցնող մը։

Բոլոր կենդանիներուն մէջ ջունն է որ

1. Gomez կը կոչուի կովու մէկը, որ պարսեց կրօնին մէջ սահմանուած էր մաքրութեան համար, ըստ ուրում կովը սրբազան համարուած էր, կամ թէ անոր մէջը հին ժամանակ հիւսնդութեանց դարձան կը նկատուէր. նախ կը լուացուէին ատով, և յետոյ ջրով, վար-

դանաց օրով երբ Պարսիկներն իրենց կրօնական պատերնները կը հաղորդէին հայոց, ի մէջ այլոց կ'ըլտէին ըստ Եղիշէի՝ թէ « ձեռք առանց գոմիզոյ մի լուսացին » (յեղ. Բ.)։

շուտով կ'արուրի չուտելով: Անոր կերպ-
կուրը պիտի ըլլայ կաթի և միս: Շուտը
զօրաւոր ծնած է. կերակուրը մարդէն
պիտի ստանայ, և մարդուն կարասեացը
կամ կենդանեացը վրայ պիտի հսկէ: Թէ
որ շունին ձայնէն արթննայ մարդը, բնաւ
փնաս չպիտի կրէ:

Շան մը ութ յատկութիւնները կը գովէ
Մագտաւ: Կարգ մը մարդոց պէս, կ'ըսէ,
աւելցած կերակուրը կ'ուտէ. քիչով զոհ
կ'ըլլայ. համբերող է. քիչ մը հաց միայն
կ'ուզէ. պատերազմիկի մը պէս ճակատա-
բաց կ'ընթանայ կռուելու օրհնեալ կովուն
համար: Հսկող է և թեթեւ քուն մը միայն
ունի: Կանուխ դուրս կ'ելլէ տունէն, և էն
վերջը կը վերադառնայ տուն: Երգելու
մոլի է: Մթութեան սիրահար է գողի մը
պէս. գողի մը պէս որսի կ'ելլէ մութին
մէջ: Քունի մոլի է տղու մը պէս. լեզուանի
է մանուկի մը պէս. ճիւղաններով հողը
կը փորէ տղու մը պէս:

Մասնաւորաբար հօտի և տան շան հա-
մար իր շունները կ'անուանէ Մագտաւ, ը-
սելով՝ թէ անոնց ազատ են ամէն կողմ
պտտելու:

Շուն մը թէ որ սատկի, ոգին ջուրերու
աստուծոյն կ'երթայ՝ հոն ջրշունի մը
վերածուելու համար: Իւրաքանչիւր հա-
զար արու շուններէ արու ջրշուն մը կը
ձեւանայ. իւրաքանչիւր հազար էգ շուններէ
էգ ջրշուն մը կը ձեւանայ: Ջրշունի մը
մէջ այնչափ կեանք և սրբութիւն կայ՝
որչափ հազար շունի մէջ: Ժի՛ գլխուն
մէջ պատիժներ սահմանուած են շան մը
փնաս հասցնողին, որոնց տարօրինակու-
թեանը համար մէկ քանին մէջ կը բերենք:

Նուիրական կրակին համար անազին
քանակութեամբ ընտիր, լաւ չորցուած
փայտ պիտի բերէ: Վնասակար համա-
րուած կենդանիներէն, ինչպէս օձեր, ջրի
և ցամաքի գորտեր՝ հազարէն մինչև տասը
հազար հատ պիտի սպաննէ, ևաց աստի
նուիրական առարկաներ ալ պիտի բերէ
կրակին համար մոգերուն:

Հետեւեալ մեղքերն աննեբելի հոչակած
է Զէնտ-Աւեստա: Մէկը որ գէշ հաւատք

մը կը սովորեցնէ հաւատացեալի մը, մէկը
որ շունի մը կարծը ոսկոր կու տայ իբր
կերակուր, մահուան արժանի է. այն մարդը
որ շատ սաք կերակուր կու տայ շունի
մը, որուն իբր հետեւանք անասունին բե-
րանը կամ լեզուն կ'այրի, կամ երբ ոսկոր
կու տայ, և այս վերջինն ալ շանը ակ-
ռան կը մտնէ: Անբարոյութիւնը աննե-
բելի է. շնութիւնը մահուան արժանի կը
համարի: Ուրիշ քանի մը գլուխներ ալ
նուիրուած են շուններու հոգածութեան
համար. հոս յիշելը սակայն զանց կ'ը-
նենք:

Ժի՛ գլխուն մէջ եղունգներու և մագի
մասին կը կարգանք. թէ որ մէկը գլուխը
սանդղէ կամ մագերը սափրէ և կամ
եղունգները կտրէ, պէտք է զանոնք հա-
ւատացեալէ մը տասը քայլ, քսան քայլ
կրակէն, երեսուն քայլ ջուրէն հեռու
ծակի մը մէջ թաղէ: Հողը թէ որ կարծը
է, տասը մատ խոր, թէ որ կակուղ է՝
տասնեկու մատ խոր պէտք է փորել. սա
հետեւալ աղօթքն ալ արտասանելով՝
պէտք է աւելորդները մէջը լեցնել. « Far
him as a rencard Mazda made the
plants grone up »: Եղունգներուն հա-
մար ի մասնաւորի հետեւալ պատուէրը
կը կարգանք. « Տունէն դուրս պզտիկ
մատին խորութիւնովը ծակ մը բանալով՝
եղունգները հոն պէտք է լեցնել և ը-
սել. — Ո՛վ Asho — Zusla — Bird (բու)
սրբութեան բարեկամ, այս եղունգները
քեզի կը նուիրեմ. քեզի համար կրնան
ըլլալ նիզակներ, սուրբ և աղեղներ
ընդդէմ դեբրուն »: Եթէ այս եղունգները
չնուիրուին իբրեւ զէնք, կրնան ծառայել
դեբրուն ձեռքը:

Աքաղաղն ալ նուիրական է Պարսից.
« Աշխարհի թմբուկը » կ'անուանէ Մագ-
տաւ. « անոր ձայնէն բոլոր ոգիները կը
կռուին թշնամեաց հետ. ո՛չ մէկ ոգի
կրնայ մտնել տուն ուր աքաղաղ մը թա-
ռած է. աքաղաղին երգը աղօթք մըն է »:

Վերջին քանի մը գլուխներուն մէջ
կարգ մը աղօթքներու կը հանդիպինք:
Կը խօսի նաեւ բժշկութեան վրայ, բա-

ցատրելով երեք տեսակ բժշկութիւններն ալ, տունկով, խոտով և հմայութիւնով. բժշկու-թեան ծագումը մը կը բացատրէ:

Աւետայի Ա մասը կը լրանայ այս կերպով. Բ մասը՝ ինչպէս առաջին էջերուն մէջ յիշեցինք՝ կը պարունակէ կարճատոտ աղօթքներ, երգեր և այլն, ուղղուած բարի ոգիներուն և աստուածներուն:

Ի ՚իշտ է յիշել հոս Ահուրամազտայէ անմիջապէս վերջ բարի նկատուած ոգին, vohu - mano, որ բարի խորհրդոյ խորհրդանշանակութիւնն է: Առաջին հոգեւոր էական է. ասոր միջոցաւ ստեղծուած է աշխարհը և ճշմարիտ երկրպագութիւնը: Vohu - mano - ն յունական Logos - ի համագոր է. Γενος Θεος. Ահուրայի անդրանիկ ծնունդն է Vohu - mano - ն:

Աւելորդ չենք համարիք նաև յառաջ բերել քանատրնետու և հնախօսներու կարծիքը Մազդեզականութեան մասին:

Եբրայական կրօնին մէջ Մովսէս Ե-ֆովայէն ընդունեց ճշմարիտ կրօնը և անոր պատմութիւնը:

Պարսից մէջ Զորաստր ընդունեց Մազտայէ:

Եհովա ստեղծեց աշխարհը վեց օրուան մէջ. յաջորդաբար ստեղծեց լոյսը, երկինքը, ծովը, երկիրը, տունկերը, կենդանիները, և վերջապէս մարդը:

Ահուրա ստեղծեց վեց ժամանակամիջոցներու մէջ երկինքը, ջուրը, երկիրը, տունկերը, անասունները և մարդը:

Եբրայական պատմութիւնէն կը տեղեկանանք՝ թէ բոլոր մարդկային ցեղը մէկ ընտանիքէ մը՝ այր մարդէ մը և կիներէ մը՝ Ադամէ և Եւայէ յառաջ եկան. Ադամ կը նշանակէ մարդ:

Աւետայէ կը տեղեկանանք՝ թէ բոլոր մարդկային ցեղը յառաջ կու գայ մարդէ մը և կիներէ մը, mashyaէ մը և mashyanaէ մը. mashya կը նշանակէ մարդ:

Եհովա (Եբր. պատմ.) մարդկային ցեղը անոր չարութեան համար կը պատժէ և կ'ուզէ վերանորոգել զայն: Զրհեղելը յառաջ կը բերէ, ուրկէ բարի

մարդ մը - Նոյ - կ'ազատի իւր ընտանիքին հետ: Ասոնց հետ կ'ազատին նաև իւրաքանչիւր կենդանեաց տեսակէն զոյգ մը. Նոյ՝ Եհովայի ազգաբարութեանը վրայ տապան մը կը շինէ, ուր կը մտնէ իւր ընտանեաց հետ:

Ահուրա՝ երկիրը գերազոյն ցեղով մը վերստին օծուելու համար՝ բարի yima - ի կը յանձնարարէ շէնք մը շինել, ուր մարդկային գեղեցիկ տեսակները, կենդանիները, բոյսերը, պիտի կենան՝ մինչև որ գէշ օրերը անցնին. յետոյ դուրս ելլելով անկէ՝ պիտի լեցնեն երկիրը:

Նոյ երեք զաւակներ ունէր, Սէմ, Գամ, Յաբթ, երեք ցեղերու ներկայացուցիչներ՝ որոնք երկիրը իրենց մէջ բաժնեցին:

Yima՝ յաջորդը երեք որդիներ ունէր. Airya, Sairama և Tura, որոնց մէջ երկիրը բաժնուեցաւ:

Մովսէս կը խօսի Եհովայի հետ. Զորաստր կը խօսի Ահուրայի հետ. Մովսէս կ'ընդունի Եհովայէն օրէնքը Աիւս լերան վրայ, Զորաստր կ'ընդունի պատգամները Խօսակցութեան լերան վրայ՝ Մազտայէ:

Երկուքն ալ առաջնորդներ են կրօնքի՝ երկու ժողովուրդներու համար:

Մովսէսէ առաջ երեք նախահայրեր կային, Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ. Զորաստրէ առաջ ալ երեք սուրբեր կ'ապրէին:

Կը տեսնուի որ զրեթէ այս երկու՝ Եբրայեցւոց ու Պարսից՝ ժողովուրդներուն մէջ ստեղծագործութեան պատմութիւնը նոյն է:

Վերջացնելով մեր խօսքը, իմ յարգելի ընթերցողներուս ուշադրութեանը կը յանձնեմ Հայ Ժողովուրդին մէջ գտնուած կարգ մը սովորութեանց նմանութիւնը Պարսից սովորութիւններուն հետ:

Օրինակի համար՝ Ներքին Գաւառներուն մէջ Հայ քահանաները իրենց զուգաներէն ու մատններէն կտրուած մազերը և եղունգները խնամով կը հաւաքեն ու կը թաղեն: Նոյն բանը տեսնուեցաւ Պարսիկներուն մէջ:

Մեռած մարմին մը գերեզման տանելը Պարսից համար իրենց մեղքերէն արրուելու համազօր էր. նոյն զգացումը կայ նաև մեր ժողովուրդին մէջ:

Պարսիկներն ալ՝ ինչպէս մեր ժողովուրդը, մեղք կը համարին մեռած մարմիններու դաշխլը, թէև այդ մեղքը միջրոպներէ վարակուելու երկուդը եղած է մեր մէջ:

Պարսիկներն ալ իրենց մեռելներուն ըթին ծակերուն, ականջներուն և բերնին երկու կողմերը բամպակի կտորներ կը դնէին՝ Դիակի — Դեին յարձակումներէն զերծ մնալու համար. չեմ գիտեր՝ ինչու մենք ալ բամպակով կը գոցենք մեռելին դէմքին ի վերև յիշուած տեղերը:

Շատ մը նախապաշարեալներ մեր

մէջ խղճահարութիւնը ունին մեռել մը պատահած սենեկին մէջ երկար ատեն չընակելու. նոյնը կ'ըլլար նաև Պարսից մէջ:

Գաւառին մէջ տղածգան կնոջ սենեկին մէջ կարգ մը աւելորդապաշտութիւններ տեղի կ'ունենան, Ալքերուն ենթադրեալ յարձակումներէն ազատելու համար. ճիշտ այդ սովորութիւնները կը տեսնենք նաև Պարսից մէջ:

Բաղդատելով նաև մեր ուրիշ կարգ մը սովորութիւնները Պարսից սովորութիւններուն հետ, պիտի գտնենք շատ մեծ նմանութիւններ այս երկու ազգերուն ապրելու կերպին, նիստուկացին մէջ, զոռոնք ուսումնասիրելը որչափ օգտակար՝ նոյնչափ ալ կարեւոր է մեզի համար:

Յ. ԱՐՄԵԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ք

ՄԵՆԻԿ ՄԻՋԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԼԱՆՔ

ԱՐԹԵՄԱՆ կամ հնդկաբան ըսուած ցեղերուն մէջ՝ նկատելի է մեծ մատենագիրներուն և ճարտարիտներուն յորդ անկեղծութիւնը, որով նշանաւորութիւն առած են իրենց ընդարձակ երկունք: Շատ մատենագիր, շատ ճարտարիտող մեծ հանճարներ՝ փաստ մը աւելի տուած են ասով իրենց անկեղծութեան, թէ ոչ արուեստապէս շատիտութեան. անկեղծութիւնը՝ բարոյական մեծ աւանգրն է հանճարին: Անկեղծ մարդը բան մը չձածկեր իր խորհուրդներէն ու գիտութիւններէն. դուրս կու տայ ամէն ալ յօգուտ մարդկութեան և ի գոհու-

թիւն իր կիրթ ու մարդասէր հոգիին: Տես երողոտն ինչպէս առատ ու անկեղծ է. վարդոն՝ հմտութեանց և վաստակոց այն հսկան, Պլուտարքոս, ու այն մեծ հսկան հին գիտութեանց՝ Արիստոտէլ՝ որչափ բաներու վրայ զրած են անխընայ. եկեղեցիին հին ու նոր հայրապետներէն՝ Որոգինէս, Ոսկերեան, Տերտուղիանոս, Հերոնիմոս, Ծնորհալին, և Նալեան, Տէրոյենց, Լալպից, Ֆլէօբի, Ռուլէն, Մասամբ Վուդէր, Կիպի և ասոնց կարգէն շատ մատենագիրներ՝ ամէն ալ անկեղծներ եղած են, վասն զի մեծաքանակ, միանգամայն գեղեցիկ արտադրած են. իսկ սեմական՝ մանաւանդ երբայիկ՝ գիտուններու և գրողներու համառօտութիւնը չկրնար մեկնուիլ ուրիշ բանով, բայց եթէ իրենց յատուկ այն սուր և ուղղորդ հոգեւետութեամբ, որով կը թա-